

Diskussionen under rubriken «Kan samhället för-låta?» är vidare alltför torftig. Banalt tveksamma är även satser som dessa (s. 48): «Samhället är rationellt och välordnat. Problemen åtgärdas med utredningar och experter. Men det finns en del återstående problem, som ännu inte är lösta. Det onda är ett sådant problem ...» Att «det onda» bara är ett «återstående problem» motsvarar knappast vad etikern/författaren annars skriver, där en spännande dialektik utvecklas mellan det absolut onda och det relativa. Att «absentia boni» hos Thomas av Aquino (s. 57) översattes med «brist» är vidare olyckligt, i synnerhet som det också korrekt talas om «frånvaro» och säges, att uttrycket (bl.a. med sin platoniska bakgrund) betyder, att det onda «är en tillfällig kvalitet och har ingen substans i sig».

Bexells bok är stimulerande både i sina ingivelser och i de motsägelser den väcker. Tekniskt rymmer den dock alltför många korrekturfel, orättade avstavningar («storm-akten» är den dråpligaste!) och modernt schablonspråk: «tillit på», «öppna upp», «tills dess», att det onda aldrig kan helt «konsumeras», etc.

Lars Thunberg

Johan Modée (red.): *Tro Vetande Mystik. Svensk religionsfilosofi 1900–1999. 272 sid. Symposium, Stockholm/Stehag 2000.*

Johan Modée är doktorand i religionsfilosofi på teologiska institutionen vid Lunds universitet. Han har redigerat en textsamling av filosofer och teologer som under 1900-talet deltagit i den svenska religionsfilosofiska diskussionen. Rubriken *Tro Vetande Mystik* speglar lejonparten av denna diskussion och antologin utgör «... ett försök att presentera huvudfåran i den svenska religionsfilosofiska debatt som bedrivits under det föregående seklet» (s. 7).

Antologin riktar sig dels till dem som intresserar sig för de alltid aktuella frågorna om tro och vetande men den är också tänkt att kunna användas av dem som studerar filosofi och teologi vid universitetet. Detta dubbla syfte är skälet till att Modée skrivit en längre introduktion där han diskuterar vad religionsfilosofi är, ämnets metodfrågor, förhållandet mellan filosofisk teologi och religionsfilosofi, förhållandet mellan den analytiska och den kontinentala traditionen inom västerländsk 1900-tals filosofi och hur dessa har påverkat svenska filosofer och teologer, svensk religionsfilosofi från idealism till modernism 1900–1948, hedeniusdebatten och debatten efter Hedenius.

Det kriterium som i första hand styr urvalet av författare är att «... textförfattaren ska ha varit eller är ämnesföreträdare för en filosofisk eller religionsvetenskaplig disciplin vid ett svenskt universitet och

har ägnat sig åt *explicit religionsfilosofiska frågeställningar* som har satt tydliga spår i den religionsdebatt som förts i Sverige under 1900-talet» (s. 7). Texterna är sorterade under fyra huvudrubriker: 1) Livsfrågorna och filosofin 2) Vetenskap, filosofi och religiös tro 3) Religiös erfarenhet 4) Det religiösa språkbruket. Varje sektion är försedd med en kort introduktion där texterna sätts in i sina sammanhang.

Modée börjar sin introduktion med att ställa frågan «Vad är religionsfilosofi?» Man kan ställa frågan med tanke på hur religionsfilosofi har bedrivits som akademiskt ämne vid våra universitet, men man kan också se på hela teologi- och filosofihistorien och se vilka det är som ägnat sig åt religionsfilosofiska frågeställningar, men då måste man först bestämma sig för vad som menas med «religionsfilosofiska frågeställningar». För att komma fram till detta måste man ha en uppfattning om vad som menas med «filosofi» och «religion».

Modée tror — trots alla svårigheter — att det är möjligt att «... skissera ett någorlunda neutralt svar» (s. 9). I den not som följer skriver Modée: «I det följande utgår jag från att «religion», «religiositet» och «religiös» är *tämligen entydiga begrepp* (min kurs.) som kan beteckna åskådningskomplex, vissa attityder och grupper av omdömen som innehåller åtminstone vissa av de konstitutiva företeelser som återfinns exempelvis i de stora världsreligionerna (det vill säga buddism, hinduism, islam, judendom, kristendom) samt i animistiska och magiska föreställningsvärldar» (s. 40).

Detta är en förvånansvärd strategi för att komma från en religionsfilosof som är väl medveten om att just de grundläggande definitions- och klassifikationsfrågorna är och varit av grundläggande betydelse för all religionsvetenskap. Problemen med att definiera begreppet «religion» är inte bara att finna det gemensamma för ett komplext fenomen, men också att vara klar över hur olika man kan uppfatta uppgiften att definiera ett begrepps mening.

De två huvudalternativen är att försöka finna en beskrivande definition av fenomenet religion som har stöd i allmänt språkbruk eller att stipulera en definition av begreppet «religion» och sedan finna empiriska exempel på fenomen som faller in under en sådan definition. Problemet med det första tillvägagångssättet är som Leszek Kolakowski skriver i sin bok *Religion* (Fontana Paperbacks 1982): «If, ... we try to proceed socratically and look for a set of specific beliefs that no known religion fails to include, we risk being disappointed and finding that the set is empty» (s. 10). Modées resonemang faller enligt min mening på denna punkt eftersom han för samman så olikartade fenomen som buddism, hinduism, islam, judendom, kristendom samt animistiska och magiska

föreställningsvärldar och kallar alltsammans för «religion». Ställer vi upp en stipulativ definition och anger vilka tillräckliga och nödvändiga egenskaper som begreppet kännetecknas av blir en sådan definition lätt godtycklig. Ingen väg är helt oproblematiske.

Catharina Stenqvist, som är ämnesföreträdare för religionsfilosofi på teologiska fakulteten vid Lunds universitet och har skrivit mycket om mystik, pekar i sitt bidrag «Självkännedomens filosofi» på problemen med att definiera detta begrepp. Hon säger: «Den frågan är i grunden ett problem som kan formuleras i orden om hönan och ägget. Vad kommer först? Med det menar jag följande eviga fråga. För att kunna utnämna någon till mystiker måste vi veta vad mystik är, men för att veta vad mystik är måste vi utgå från dem som är mystiker. På grund av hopplösheten i frågeställningen lämnar jag den därhän och utgår helt enkelt från något slags allmänt omfattad syn på vem som är mystiker» (s. 203). Istället för att tala om hönan och ägget skulle man kunna tala om problemet i semiotiska termer och fråga efter förhållandet mellan kod och tecken. Det råder ofta ett komplicerat förhållande mellan kod och tecken.

Vi verkar stå inför ett hopplöst dilemma, men så hopplös som Modée och Stenqvist framställer saken är ändå inte situation. Målet att formulera en definition som avspeglar ett faktiskt förekommande fenomen — t.ex. religion, mystik eller magi — som alla inblandade parter kan acceptera verkar i stunden orealistiskt. Dessutom beror resultatet i hög grad på om den som ställer upp en definition själv är begreppsrealist eller begreppsnominalist. Medan den förre tänker sig att fenomenet finns före språket, tänker sig den senare att fenomenet först uppstår när vi börjar tala om det. Att resonera om dessa ting och försöka komma fram till klarhet om själva frågans innebörd utgör, som jag ser det, en av religionsfilosofins huvuduppgifter.

I avsnittet «Filosofisk teologi och religionsfilosofi» konstaterar Modée att dessa utgör «två huvudinriktningar i det historiska och nutida filosofiska tänkandet kring religion.» Med «Filosofisk teologi» avses: «ett konfessionellt orienterat filosofierande kring religion, som tidvis kännetecknas av apologetiska syften.» Och med «Religionsfilosofi» avses: «ett konfessionellt obundet, analytiskt, tolkningsteoretiskt och vetenskapsorienterat filosofierande kring religiösa företeelser» (s. 18). Det är endast texter av religionsfilosofiska författare som tas med i Modées antologi.

I avsnittet «Moderna filosofitraditioner» redogör han för de två filosofiska traditioner — analytisk anglosaxisk filosofi och kontinental filosofi — som dominerat i västerlandet under 1900-talet och påverkat filosofer och teologer i Sverige. De sista femton

sidorna av inledningen ägnar Modée åt utvecklingen inom svensk religionsfilosofi. 1949 kom Ingmar Hedenius bok *Tro och vetande* ut. Den blev utgångspunkten för en livlig debatt som pågick länge och som enligt Modée förblivit «... ett oläkt sår i 1900-talets svenska religionsvetenskap» (s. 34). Lite längre fram skriver han att Hedenius motståndare «... oftast inte (hade) mycket att sätta emot.» och att «... det är en allmän uppfattning att Hedenius var den som tog hem segern» (s. 35). Dessa uttalanden finner jag något märkliga. Vad Hedenius hade att säga om den «intellektuella moralens maxim» hade Russell sagt långt före honom utan att skrämna kristna teologer till tystnad. Russell och Hedenius utgår från att religiös tro skall uppfylla samma krav som andra föreställningar om världen, men detta krav är långt ifrån självklart.

Före Hedenius kan man knappast tala om en svensk religionsfilosofisk debatt och knappast efter honom heller, om man med «debatt» menar att flera personer har läst varandras skrifter och an knyter till dem i sina egna skrifter. När man läser de texter som Modée valt ut letar man för det mesta förgäves efter korsreferenser. Vi finner texter av Vitalis Norström, Hans Larsson, Axel Hägerström, Anders Nygren, Ingemar Hedenius, Harald Eklund, Hampus Lyttkens, Benkt-Erik Benktson, Hans Hof, Sören Halldén, Mats Furberg, Anders Jeffner, Lars Bergström, Dick Haglund, Carl-Reinhold Bråkenhielm, Eberhard Herrmann, Werner G. Jeanron och Catharina Stenqvist.

Eftersom Modée ställt upp kravet att alla författare skall vara eller ha varit ämnesföreträdare för en filosofisk eller religionsvetenskaplig disciplin, lämnas många möjliga kandidater vid våra teologiska fakulteter utanför som uppfyller kravet på att ha ägnat sig åt explicit religionsfilosofiska frågeställningar. Utan att på något sätt vilja påstå att vad professorerna i teoretisk och praktisk filosofi bidraget med är utan intresse, hade det ändå kanske varit mer intressant att välja texter av forskare vars produktion i högre grad faller inom religionsfilosofins domäner. Då hade Modée fått se lite närmre på vad som skrivits av svenska teologer som är av relevans för religionsfilosofin. Jag tänker för Lunds del på forskare både i religionsfilosofi, systematisk teologi och etik. I Uppsala har ämnet religionsfilosofi redan från början varit knutet till flera andra ämnen och sorterade under en lång tid under ämnet teologisk encyklopedi och teologiska prenotationer. Gränserna mellan religionsfilosofi, systematisk teologi och etik är ofta flytande i praktiken och Modée kunde ha diskuterat detta och ha tagit med texter av teologer som ägnat sig åt explicit religionsfilosofisk forskning (fastän Modée inte klart definierat vad han avser med detta), fastän de inte varit professorer och ämnesföreträdare.

Trots en del kritiska invändningar har Modée satt samman en läsvärd bok som säkert kommer att fylla en lucka både i undervisningen och vara av intresse för den bildade allmänheten.

Stefan Andersson

Robert L. Arrington och Mark Addis (eds.): *Wittgenstein and Philosophy of Religion*. 198 sid. Routledge, London 2001.

Wittgenstein skrev en gång: «Filosofin ställer bara fram allt till beskådande och förklarar eller härleder ingenting. — Då allt ligger i öppen dag, finns det heller ingenting att förklara.» Oavsett om det var Wittgenstein som inte förmådde att lägga sina förklaringar i öppen dager eller om det är andra filosofer som inte kan finna allt till klart beskådande, så har hans filosofi lett till en omfattande litteratur, och mer specifikt till en omfattande litteratur över religiös tro som ett språkspel (trots att han knappast själv förklarade religion på detta sätt). Något förenklat kan väl Wittgenstein sägas hävda dels att meningen hos religiösa uttryck inte är att överföra tankar utan anslutning till ett slags livshållning, och att religiösa trosföreställningar därför är immuna mot falsifiering och verifikation. Ett av de senaste bidragen till betydelsen av dessa uppfattningar om den religiösa språkanvändningen och kunskapsteori är *Wittgenstein and philosophy of religion*. Denna samling artiklar inkluderar såväl mer kända som mindre kända författare, och utgör en god introduktion till wittgensteiniansk religionsfilosofi samt innehåller flera tänkvärda tillskott till den pågående diskussionen.

Brian Hyman inleder med att i korthet presentera Wittgensteins filosofi som helhet och skisserar huvuddragen i dess tankar om religion. Brian Clack diskuterar Wittgensteins syn på magi, Iakovos Vasilou behandlar anmärkningarna över religion utifrån *Om visshet*, William Brenner framställer en grammatik för begreppen skapelse och fri vilja, Michael Hodges utvecklar en form av fideism från Wittgenstein, Kierkegaard och Nietzsche, Mark Addis ifrågasätter D.Z. Phillips tolkning av Wittgenstein, Paul Helm jämför wittgensteiniansk religion och s.k. reformert epistemologi vad gäller kunskapsteori och metafysisk realism, Alan Bailey argumenterar att Wittgensteins karaktärisering av den religiösa språkanvändningen är i grunden felaktig, och Kai Nielsen avvisar Wittgensteins uppfattning att filosofin lämnar all religiositet sådan den är. Den här samlingen av artiklar innehåller således både uppfattningar för och emot Wittgenstein, men boken slutar snöpligt med att Robert Arrington försöker vederlägga den kritik som framförts.

Wittgenstein and philosophy of religion kan vara ett bra ställe att börja studiet av wittgensteiniansk religionsfilosofi, men kan också läska den som inte är novis att ånyo studera Wittgensteins egna texter. Personligen tror jag att Wittgensteins semantik är mer fruktbar i t.ex. medvetandefilosofi än i religionsfilosofi.

Sebastian Rehman

Merold Westphal (ed.): *Postmodern Philosophy and Christian Thought*. 291 sid. Indiana University Press, Blomington and Indianapolis 1999.

Om debatten kring postmodernismens vara eller icke-vara ebbat ut inom de flesta discipliner, utgör frågan inom teologin alltså en het potatis. I synnerhet gäller detta problemet om hur *förhållandet* mellan den kristna teologin och den postmoderna filosofin ser ut. Här finner man hela skalan från de som kategoriskt avvisar postmodernismen som djävulens list, till de övervintrade Gud-är-död teologer som i densamma ser en sista chans att krama ur ytterligare några droppar ur det redan så urvattnade temat «Guds död».

Merold Westphal, en av de mer tongivande kristna filosoferna i den engelskspråkiga världen, företräder den gyllene medelvägen. Detta innebär att han ser en verklig potential för det teologiska tänkandet hos filosofer som Nietzsche, Heidegger eller Derrida. Där emot vänder han sig mot gesten att upphöja dessa filosofers tänkanden till nya metateorier som teologin måste rätta sig efter för att överhuvudtaget kunna komma till tals.

I *Postmodern Philosophy and Christian Thought* har Westphal sammanställt tretton artiklar av filosofer som ur olika vinklar belyser frågan om en teologisk tillämpning av den postmoderna filosofin. Såväl etiska och sociala som rent teologiska frågor diskuteras av namnkunniga tänkare som Edith Wyschogrod, Jean-Luc Marion och John D. Caputo. En styrka med antologin är att den ger utrymme för meningsskiljaktigheter i den aktuella problematiken. Det är inte alla som intar den försonliga attityd till det postmoderna tänkandet som Westphal själv. För samtliga av antologins författare står det emellertid klart att postmodernismen utgör ett mer komplext fenomen än blott en trendfilosofi som blommat upp under några decennier för att snart falna. Hur man förhåller sig till detta är naturligtvis upp till varje enskild teolog att finna ut. Westphals antologi erbjuder därvidlag god stimulans för tankeverksamheten.

Jayne Svenungsson